

Quan la frontera deconstrueix el país imaginat

O com fracturar l'anarquisme ibèric des del tancament fronterer 1939-1977

Xavier Diez

Orígens

L'anarquisme ha estat, en essència, un moviment anacional i sennacista que ha tendit a ignorar les fronteres tant pel que fa a la seva filosofia essencial, com a la pràctica, a la circulació d'idees i contactes personals i polítics. El cas dels Pirineus, i en especial de l'Albera, ha estat paradigmàtic, amb una tradició que ha tendit a ignorar la dimensió nacional, sobretot a l'època de la Primera Restauració espanyola i la Tercera República, i ha propiciat l'intercanvi d'idees i el refugi polític en èpoques de persecució i repressió.

En aquest sentit, tradicionalment un flux continu i bidireccional havia fomentat àmplies xarxes d'intercanvi i facilitat espai de refugi a ambdós cantons de la frontera. Pel que fa a l'intercanvi d'idees, la dimensió internacional de l'anarquisme¹ —sorgit d'una manera més o menys organitzada a partir de la I Internacional—, s'establien contactes transfronterers entre organitzacions, grups d'afinitat i individus que solien intercanviar premsa, literatura política i correspondència. Pel que fa a l'espai de refugi, les diferents vicissituds històriques d'ambdós estats —en període de construcció nacional—, les pròpies xarxes implicaven contactes transversals, formals i informals que permetien, per exemple, que els *Communards* francesos del 1871 o els desertors de la guerra de 1914 tinguessin el sud com a espai de refugi —i molt en especial la ciutat de Barcelona, que havia arribat a comptar amb un cònsol francès especial per al control dels anarquistes—, mentre que els desertors de les guerres colonials

1. ABELLÓ, Teresa, *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*, Edicions 62, Barcelona, 1987.

hispàniques o els dissidents llibertaris al llarg dels sovintejats períodes d'excepció utilitzaven la frontera per escapar de la repressió. A tot això cal afegir migracions de caràcter més o menys econòmic i més o menys temporal que utilitzaven les esmentades xarxes de sociabilitat com a capital de coneixement, amb la intenció d'optimitzar els objectius personals i col·lectius. A tota aquesta circulació de persones calia afegir la de les idees, i particularment en un moment en què el francès és la indiscutida llengua de comunicació internacional i prestigi cultural, a la qual bona part dels anarquistes catalans, atès el seu bilingüisme i la proximitat lexicosintàctica, no tenien dificultats excessives a poder comprendre, llegir, escriure o aprendre.²

Tot plegat havia propiciat un contacte intens que generava mútues influències. Fins a principis del segle xx era encara nord el qui marcava un influx superior. Tanmateix, a partir de la decadència del moviment anarquista francès enfront del socialisme d'arrel marxista, i de manera paral·lela, l'expansió de l'anarcosindicalisme de la CNT al llarg de la Primera Guerra Mundial, havien modificat les mirades vers el sud, que començà a ser una referència per al mateix anarquisme francès, el qual s'hi acabà emmirallant.³ Precisament, en el moment en el qual el 1936 esclata la revolució llibertària a la capital catalana i s'inicia l'experiència col·lectivitzadora, els llaços interfronterers són molt estrets en una filosofia que ja de per si tendeix a desdibuixar el caràcter nacional d'ambdues bandes de la frontera.

Nord i sud

Tanmateix, si bé abans de 1939 s'havia produït una fluïdesa evident, l'exili i la posterior militarització de les fronteres van propiciar un tancament físic i ideològic entre una àmplia representació de l'exili anarquista a l'Estat francès, i en especial al Midi, amb una diàspora de militants amb colònies importants a Perpinyà, Besiers i, molt especialment, Tolosa de Llenguadoc, nova capital de l'anarquisme ibèric, i Barcelona, l'antiga meca del moviment llibertari europeu. Malgrat la infiltració de la guerrilla anarquista, els intents de reprendre els contactes, i la continuació de les fronteres com a refugi segur, les quatre dècades de franquisme van acabar per aïllar les dues bandes, i deconstruir la imatge del país imaginat, el de la comunitat llibertària d'una societat revolucionària i sense classes que tot just pocs mesos abans havien fregat amb la punta dels dits.

Primer, cal comptar amb la fractura que suposa l'exili. Segons Josep Peirats⁴, almenys 80.000 dels prop de 450.000 refugiats que travessen els Pirineus els primers mesos de 1939 són afiliats de la CNT, la major part dels quals, catalans. Això pot representar una estimació d'entre una tercera part i dues cinques parts dels prop de 177.000 afiliats a la Confederació de Catalunya, el maig de 1936.⁵ És cert que no tots els anarquistes exiliats són catalans, encara que la majoria, a diferència dels andalusos o valencians, com

2. Vegeu LITVAK, Lily, *Musa llibertaria. Arte, literatura y vida cultural del anarquismo español (1880-1913)*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 2001 i HOFFMANN, Bert, JOAN I Tous, Pere i TRETZ, Manfred (eds.), *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales*, Vervuert-Iberoamericana, Frankfurt, 1995.

3. Vegeu MAITRON, Jean, *Le mouvement anarchiste en France*, Maspero, París, 1975.

4. Conferència pronunciada per Josep Peirats a la seu de la Federació Local de la CNT de París, l'abril de 1964. Fons Gómez Peláez, IISG Amsterdam. Esmentat a: HERRERÍN, Àngel, *La CNT durante el franquismo. Clandestinidad y exilio (1939-1975)*, Siglo XXI, Madrid, 2004, p. 85.

5. VEGA, Eulàlia, *Entre revolució i reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)*, Pagès Editors, Lleida, 2004, p. 149 i p. 353.

a mínim, havien tingut la possibilitat de fugida. En aquest sentit, saben que escapar per la frontera pot representar salvar la vida, perquè són conscients que els sublevats els atribueixen la major part dels més de 8.000 assassinats de la rereguarda.⁶ De tota manera, la major part d'aquest conjunt ampli de militants acabarà fixant la residència a França, mentre que una minoria podrà arribar a l'altra banda de l'Atlàntic, sobretot al centre i sud del continent americà. Cal constatar que l'èxode no és únicament numèric. Les principals figures de l'anarquisme ibèric, com els Montseny-Manyé, Mariano Rodríguez Vázquez, Fontaura i tants d'altres, precisament els qui més destacaven pels seus contactes amb l'altra banda de la frontera, seran els qui s'acabaran instal·lant de manera (gairebé) definitiva i reconstruiran una identitat pròpia a l'exili, envoltats del seu propi imaginari, amb rituals, commemoracions i sociabilitat pròpia.⁷

El difícil context de la guerra mundial havia provocat una primera ruptura amb el país de procedència. La frontera, en tot cas, esdevenia un espai de comunicació perillosa per realitzar diverses accions. D'una banda, la col·laboració anarquista dins del Maquis a favor de la *Résistance* havia fet dels Pirineus una via d'evasió respecte als perseguits per l'ocupació nazi o el règim autoritari de Vichy. En altres casos, com a espai des del qual s'intenten fer infiltracions guerrilleres contra el règim feixista espanyol. Tanmateix, les comunicacions amb el país deixat enrere l'hivern de 1939 són difícils. A més, els intents d'utilitzar la frontera com a base per a la recuperació del país del qual els anarquistes havien estat expulsats aviat es faran encara més arriscats.⁸ Atesa la necessitat de refundar un nou ordre basat en la guerra freda, i la conveniència de les potències capitalistes de consolidar la dictadura a Espanya, una vegada acabat aquest període d'inestabilitat, la dissolució de les esperances de l'exili, i l'estricta militarització —i gairebé impermeabilització— fronterera acabaran aixecant tota una altra barrera, més enllà de la física, entre individus procedents del mateix espai geogràfic i espectre ideològic i, molt sovint, de la mateixa família.

Perquè, si bé hem parlat d'entre una tercera i dues cinques parts de l'anarquisme organitzat, assentat aquest cop al llarg de la geografia francesa, especialment al Midi, amb nuclis importants Perpinyà, Tolosa de Llenguadoc o Besiers, la resta van romandre al país. L'escamot d'afusellament, la presó o una forçada clandestinitat van caracteritzar l'anarquisme i la CNT de l'interior. Com a organització perseguida, amb la voluntat explícita de l'Estat d'eradicar "la patologia ideològica dels rojos" en termes del psiquiatra Vallejo-Nájera,⁹ estava impossibilitada de desenvolupar una activitat normal, amb infiltracions policials freqüents i amb la constant detenció i empresonament dels comitès nacionals de la central anarcosindicalista —onze dels catorze comitès nacionals del període 1939-1949 van ser desarticulats per la policia.¹⁰ La connexió amb els seus antics

6. SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria i VILLARROYA, Joan, *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989 i DIEZ, Xavier, "L'exili anarquista", dins PUJOL, Enric (coord.), *L'exili català del 1936-1939. Noves aportacions*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 2006, p. 57.

7. És el que conclou HERRERÍN, Àngel, *La CNT...*, pp. 333-422 i que també assenyala Susanna Tavera a la biografia de Federica Montseny: TAVERA, Susanna, *Federica Montseny. La indomable (1905-1994)*, Temas de Hoy, Madrid, 2005, pp. 247-290; LOZANO, Irene, *Federica Montseny. Una anarquista en el poder*, Espasa, Madrid, 2004, pp. 305-394.

8. CLARA, Josep, *Els maquis*, Quaderns de la Revista de Girona, Girona, 1992; MARÍN, Dolors, *Clandestinos. El Maquis contra el Franquismo, 1934-1975*, Plaza y Janés, Barcelona, 2002; o els clàssics de PONS PRADES, Eduardo, *Guerrillas españolas (1936-1960)*, Planeta, Barcelona, 1972 i *Republicanos españoles en la Segunda Guerra Mundial*, Planeta, Barcelona, 1975. També PONZÁN, Pilar, *Lucha y muerte por la libertad. 1936-1945. Francisco Ponzán Vidal y la red de evasión Pat O'Leary. 1940-1944*, Ed. de l'autora, Barcelona, 1996.

9. Vegeu VINYES, Ricard, ARMENGOU, Montse i BELIS, Ricard, *Els nens perduts del franquisme*, Proa, Barcelona, 2002.

10. HERRERÍN, Àngel, *La CNT...*, pp. 145-167.

companys de l'altra banda de la frontera es tallà en sec o, en tot cas, es reduí a alguns contactes personals cada vegada més espaiats en el temps. A més, les dificultats d'aquesta clandestinitat i el fet de viure en circumstàncies específiques provoquen tota mena d'escenaris difícils, per no dir impossibles, de comprendre, a la que sovint és considerada l'"ortodòxia" anarquista de Tolosa, en el que seria la CNT de l'exili. Això és, determinades fórmules de col·laboració amb el sindicalisme vertical per part d'antics militants —de fet, Peiró és afusellat a Paterna per la resistència a entrar a l'*Único*— o polítiques considerades possibilistes com el *cincopuntismo* no seran enteses sinó com a "traïcions".

Al nord, el reconeixement del règim de Franco a càrrec de les potències occidentals va tenir un impacte psicològic definitiu. Entre la depressió col·lectiva, el replegament interior, la desesperança, la falta de realisme i, sobretot, la manca d'informació fidedigna respecte al que succeïa a l'altra banda de la frontera, tant la CNT com els diversos grups d'afinitats anarquistes van prosseguir polítiques erràtiques i contradictòries. Suport o censura respecte a la guerrilla urbana, en funció de les circumstàncies. El manteniment d'una bona infraestructura cultural i editorial. Els intents d'influir o dirigir l'anarquisme de l'altra banda de la frontera tenint en compte que les grans personalitats del moviment a l'exili es consideraven legitimades per l'experiència històrica per fer-ho i, sobretot, l'arrossegament de les diverses querelles i conflictes ja existents abans i durant la guerra, així com les polèmiques i els enfrontaments derivats de les derrotes del moviment (1937 i 1939) i importants escissions que s'aniran aguditzant amb el pas del temps, a mesura que diverses evolucions personals facin canviar les opinions polítiques i atiant els vells ressentiments. Entre aquests moviments, potser el més nefast i que anà enverinant les relacions a banda i banda de la frontera fou el de l'"ortodòxia" de l'exili, tot intentant controlar la CNT de l'interior amb la intenció de conjurar els perills del "possibilisme", fruit d'una conjuntura política adversa.

A poc a poc, el mutu aïllament va fent estralls. Es pot considerar que comencen a sorgir imaginaris divergents. Del nord, la idealització del període revolucionari, propiciada per una sociabilitat sovint commemorativa que construeix una imatge del passat deformada per la nostàlgia, encara que també per l'allunyament en el temps i l'espai. Del sud, una certa idea que la gent de Tolosa no coneix la seva situació ni les seves necessitats i, per tant, no acaba d'estar autoritzada per erigir-se en el "guardià" de l'herència llibertària, o que sovint no té gaire en consideració les dificultats reals i quotidianes dels pocs que encara resisteixen des de l'interior. A més, la creença cada vegada més arrelada que l'exili esdevindrà de llarga durada acaba propiciant que, a la fi, molts dels veterans de la revolució acabin acomodant-se a la nova situació, i cerquin una major integració al seu nou país. És ben conegut que molts acaben adoptant el francès com a llengua habitual, bona part d'ells a Perpinyà, tot

renunciant al català,¹¹ i, per la seva banda, les segones generacions, els fills dels anarquistes exiliats també acaben experimentant processos d'assimilació, la qual cosa va erosionant la militància a partir de l'absència de relleu generacional, o un continu i progressiu abandó de la militància, a causa del desencantament, els enfrontaments personals, les escissions o el replegament vers la vida privada.

Més fenòmens aniran separant l'imaginari de banda i banda de la frontera. Si bé, com ja hem admès, els exiliats del nord establiran litúrgies de la memòria basades en una sociabilitat específica —sindicalisme i conspiració als seus locals, en tornar de la feina, festes, celebracions, teatre i participació familiar els caps de setmana—, la clandestinitat del sud acaba marcant polítiques de supervivència allunyades de la sociabilitat lúdica dels seus antics companys. En aquest punt, les polítiques de memòria juguen un paper clau. Mentre que l'exili ret tot un culte continu a la memòria, amb les seves commemoracions del 19 de juliol, el record fúnebre de figures clau com Durruti o celebrant l'obra constructiva de la revolució,¹² l'interior tracta d'oblidar un passat massa dolorós, pel qual han estat durament reprimits.

Així doncs, la llarga comunicació amb evolucions autònomes divergents, on l'existència i supervivència de l'ideal llibertari resulta difícil, acaba aixecant muralles psicològiques que complementen les barreres frontereres. Experiències divergents, sociabilitats diferents, imaginaris separats faran que, amb el pas dels anys, ambdues fraccions del mateix origen actuïn com a desconeguts, i que en obrir-se les fronteres, a partir dels setanta, el conflicte estigui servit.

L'escenificació d'aquest llarg període de construcció de fronteres, o com aquestes acaben deconstruint la cohesió d'un dels fenòmens que més singularitzen la història contemporània del país, tindrà lloc l'estiu de 1977, quan se celebren les Jornades Llibertàries de Montjuïc, a Barcelona. Quan alguns dels supervivents protagonistes de l'exili tornen a la que havia estat la seva ciutat, sovint per primera vegada des de l'hivern del 1939, és el cas de Peirats o Montseny, troben que el país que havien deixat no és el mateix. I la CNT imaginada té poques coses en comú amb el que recordaven. Enfront l'ortodòxia i la retòrica anarcosindicalista, enfront la mentalitat del militant sobri i auster, es troben amb una munió de joves desitjosos de viure intensament el maig del 68 que no van poder gaudir, i que utilitzen les esmentades jornades, no sense interès polític, encara que, sobretot, com una catarsi col·lectiva que havia d'implicar el trencament generacional i moral respecte dels seus presumptes referents i la societat opressiva que havia marcat quatre dècades de nacional catolicisme.¹³ Un conjunt de *sex, drugs and rock and roll* substituïa la retòrica anarcosindicalista que portaven els ja envellits militants de l'exili. Tot plegat esdevingué el preludi del que seria una impossible reconciliació entre nord i sud que degeneraria en un seguit de ruptures i escissions i que portaria el

11. CASAMITJANA, Bet i DIEZ, Xavier, "Joan-Daniel Bezsonoff. El pessimisme moderat de l'escriptor insomne", *Docència*, 27, desembre 2007, pp. 25-29.

12. LEVAL, Gastón, SOUCHY, Agustín i CANO RUIZ, Benjamín, *La obra constructiva de la revolución española*, Editorial Ideas, Mèxic DF, 1982.

13. Vegeu MADRID SANTOS, Francisco, "Una transició implacable. Crítica llibertària a la transició", dins BAGUR, Joel i DIEZ, Xavier (coords.), *La gran desil·lusió. Una revisió crítica de la Transició als Països Catalans*, El Cep i la Nansa, Vilanova, 2003, pp. 73-88.

moviment anarcosindicalista més important del món a una decadència sense pal·liatius. La frontera acabà per separar i, finalment, destruir la vitalitat i consciència compartida de centenars de milers de militants.¹⁴

Conclusions

El tancament de fronteres va acabar per separar dues comunitats llibertàries amb els mateixos orígens, restaren condemnades a seguir dinàmiques independents i acabaren propiciant antagonismes polítics i personals derivats d'experiències diferents. D'una banda, una CNT de l'exili, amb una certa autonomia de funcionament, els seus ritus i la idealització de la memòria revolucionària i un moviment llibertari en la clandestinitat que, arran d'una despietada repressió, va diluint els seus contactes i comunicacions amb els seus principals referents a l'exili. Aquesta separació efectiva acaba comportant dues cosmovisions radicalment diferents que convergiran en un procés de mutu aïllament, generador d'incomprensió i, per últim, dels malentesos que, una vegada normalitzada de nou la situació fronterera, amb la fi del franquisme, acabaran per provocar les escissions que afebliran l'anteriorment poderós moviment anarcosindicalista, circumstàncies que encara avui s'arrossegueu.

14. Vegeu ZAMBRANA, Joan, *La alternativa libertaria. Catalunya 1976-1979*, Edicions Fet a mà, Badalona, 1999 i CARMONA PASCUAL, Pablo César, *Transiciones. De la asamblea obrera al proceso del Pacto Social. CNT (1976-1981)*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 2004.

